

УДК: 314.151.3-054.73:316.6:159.9:355.48(477:470)

МІГРАНТИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ДЕМОГРАФІЧНІ ТА ПСИХОСОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ

М'якина О.В.¹, Сокол К.М.¹, Шевченко О.М.¹, Ващук М.А.¹, Шевченко О.О.²

¹Харківський національний медичний університет, Харків, Україна

²Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Харків, Україна

Стаття присвячена питанням нагальних подій масової міграції населення України внаслідок російсько-української війни. На основі опрацьованого матеріалу показані події жакливної картини у житті співвітчизників-мігрантів, впродовж окупації і зруйнування інфраструктури суверенної держави та демаршу демографічного соціального збою, як віддзеркаленню вимушеного міграційного явища. Висвітлені результати соціально-економічних наслідків та динаміки чисельності населення до і після вторгнення, еміграційні прорахунки та обсяги й умови переміщення українців. Дана характеристика однієї із вразливих категорій цивільної спільноти – біженцям, як великій соціально-статистичній групі, члени якої об'єднані спільним статусом переміщених осіб і загальними запитами, що є для них притаманними. Розглянуті питання розміщення цих людей у Європі, надання притулку, їх життя за кордоном та використання програм допомоги від багатьох країн. Проговорено про необхідність повернення постраждалих на Батьківщину, розроблення та реалізацію такої стратегії, як ключового фактору для відновлення економіки та стабільності держави після бойових зіткнень. Надані загальні рекомендації щодо стимуляції їх реєвакуації. Військові колізії завжди впливають на психологічний стан суспільства. Описана низка випадків психічних станів і розладів здоров'я біженців. Проблеми мігрантів є назрілим викликом громади, оскільки від її дій значною мірою будуть залежати процеси успішної адаптації та проєктування майбутнього цієї великої за кількістю потерпілої категорії людства, а також її активної взаємодії з суспільством. Стаття є оглядовою.

Ключові слова: демографічна ситуація, біженці, міграція, чисельність населення, служба статистики, міжнародне законодавство.

Цитуйте українською: М'якина ОВ, Сокол КМ, Шевченко ОМ, Ващук МА, Шевченко ОО. Мігранти російсько-української війни: демографічні та психосоціальні наслідки. Медицина сьогодні і завтра. 2025;94(2):109-16. <https://doi.org/10.35339/msz.2025.94.2.mss>

Cite in English: Myakyna OV, Sokol KM, Shevchenko OM, Vashchuk MA, Shevchenko OO. Migrants of the russian-Ukrainian war: demographic and psychosocial consequences. Medicine Today and Tomorrow. 2025;94(2):109-16. <https://doi.org/10.35339/msz.2025.94.2.mss> [in Ukrainian].

© М'якина О.В., Сокол К.М.,
Шевченко О.М., Ващук М.А.,
Шевченко О.О., 2025

CC BY-NC-SA

© Myakyna O.V., Sokol K.M.,
Shevchenko O.M., Vashchuk M.A.,
Shevchenko O.O., 2025

Відповідальний автор: М'якина О.В.

✉ Україна, 61022, м. Харків,
пр. Науки, 4, ХНМУ.

E-mail: ov.miakina@knmu.edu.ua

Corresponding author: Myakyna O.V.

✉ Ukraine, 61022, Kharkiv,
Nauky ave., 4, KhNMU.

E-mail: ov.miakina@knmu.edu.ua

Вступ

Попри твердження, що війни завжди призводять до масових фізичних страждань, різноманітних порушень здоров'я та вимушеного переміщення населення, одним із важливих завдань сьогодення, що постає перед українцями, є збереження або відновлення свого психічного стану, щоб після перемоги мати можливість будувати квітучу державу й власне майбутнє.

Воєнна агресія проти України призвела до активізації сукупності факторів, що загрожують фізичному здоров'ю особистості, а формування панічних еміграційних настроїв серед наших співвітчизників та, як наслідок – до демографічної кризи і критичних масштабів вимушеної міграції. Висока міграційна мобільність населення у результаті виїзду дітей і жінок у репродуктивно- та економічно-активному віці, мобілізація чоловіків прискорили процеси деформації статеві-вікової структури, погіршили соціально-економічний та психологічний клімат суспільства в цілому та інгібували цикли природного демографічного відтворення.

Ці фактори значною мірою утруднюють виконання нагальних задач по піклуванню про здоров'я українців і зумовлюють доцільність поглибленого дослідження даного феномену.

Метою дослідження був аналіз та оцінка кризового демографічного стану населення України за умови військового конфлікту, загальної характеристики демографічної дійсності для біженців, їх буденного життя, ланцюга динамічних міграційних процесів та умов перебування за кордоном, соціально-

психологічного стану українських мігрантів.

Матеріали та методи

Дослідження виконане з використанням бібліосемантичного методу та методу системного аналізу. Пошук наукових джерел здійснювався в Google та на Research Gate за ключовими словами «демографічна ситуація», «біженці», «міграція», «чисельність населення», «служба статистики», «міжнародне законодавство», «мігранти російсько-української війни», «демографічні наслідки», «психо-соціологічні наслідки».

Результати та їх обговорення

24 лютого 2022 року в Україні відбулося безпрецедентне явище – повномасштабне вторгнення, яке кардинально змінило життя мільйонів людей і призвело до суттєвих соціальних, політичних, економічних та психологічних змін, негативного впливу зазнало благополуччя та здоров'я населення. Найактуальнішим у цьому контексті стає стан українських вимушених переселенців, які змушені були, у зв'язку з низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників, покинути свою Батьківщину та шукати безпечнішого місця для своїх дітей та рідних вирушивши за межі своїх домівок.

Історично, статус біженця був започаткований після закінчення Другої світової війни, коли виникла гостра потреба у створенні спеціальних світових структур, покликаних захищати населення. У зв'язку з цим, у 1946 році, під егідою Організації Об'єднаних Націй (ООН), було утворено Міжнародну організацію у справах біженців. Їх правове положення визначилося у міжнарод-

них документах, зокрема «Конвенцією про статус біженців» 1951 року (та протокол до неї 1967 р.), і застосовується на територіях держав (всього 145 країн), які підписали цю багатосторонню угоду [1, с. 19]. У рамках ООН функціонує Управління Верховного Комісара (УВК) у справах біженців, Статут якого було затверджено Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 428 (V) від 14 грудня 1950 року [2, с. 62].

В Україні поняття «біженець» закріплено законом «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08.07.2011 [3, с. 52]. Відповідно до цих нормативних актів, «біженцем» є особа, що внаслідок обґрунтованих побоювань стала жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни, або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань.

У наш час проблеми біженців широко обговорюються у суспільстві. Відбувається руйнація всіх трьох ключових аспектів формування людського капіталу: народжуваності, тривалості життя та балансу міграції.

Бажано нагадати, що у державі розбіжності статистики чисельності населення реєструвались задовго до початку війни. Як відомо, офіційний перепис (періодичний облік) населення в Україні був проведений Державною Службою Статистики (ДСС) 24 роки тому – 5 грудня 2001 року: на той час було зареєстровано 48.500.000 мешканців України. Згодом у демографічному розвитку країни почали проявлятися деякі позитивні риси: збільшилось абсолютне число народжених (427.300 у 2004 р. проти 376.500 у 2001 р.), зросла інтен-

сивність приросту населення – з 7,7 % у 2001 р. до 9 % у 2004 р. Позитивні прояви демографічного процесу спостерігалися як у міських поселеннях (кількість народжених за 2004 р. збільшилась на 18.000 осіб у порівнянні з попереднім роком), так і в сільській місцевості (їх кількість стабілізувалась і перестала знижуватись) [4, с. 68–69]. У 2013 році планувалося провести ще одну реєстрацію громадян, але захід перенесли спочатку на 2016-й, потім на 2020-й рік. За даними ДСС, станом на жовтень 2021 року, чисельність становила 41.319.000 громадян, а за її ж оцінками на 1 січня 2022 року – 41.016.000.

Згідно з дослідженням Українського інституту майбутнього, станом на початок травня 2023 року в державі проживало близько 29 млн людей, з яких 17 млн, або 58,6 %, були професійно неактивними, лише третина з них працювала (8 млн складала пенсіонери і 4,8 млн – діти до 15 років) [4, с. 69].

Прослідкуємо за динамікою міграційного процесу з початку російсько-української війни. Громадяни протягом року шукали безпечні місця передовсім у країнах Європи. З перших днів вторгнення понад 4 млн громадян-втікачів залишили домівки і виїхали до сусідніх країн ЄвроСоюзу (ЄС), а ще більше розташувалось на теренах України. У березні 2022 року виїхало приблизно 44 % українців, які перебувають там і нині, у квітні–червні – 24 %, у липні–вересні – 12 %. Як повідомило УВК ООН у справах біженців, кількість переселенців з України, зареєстрованих для тимчасового захисту або в аналогічних національних схемах захисту в ЄС, станом на 30 вересня 2022 року досягла 4.183.084 осіб. Вже на листопад їх кількість збільшилась вдвічі – понад 7.800.000 осіб, майже 4.700.000 з них отримали тимчасовий захист за кордоном. Переважна більшість з них були

жінками (найбільша частка яких, 18 %, була у віці 35–49 років) та дітьми [1, с. 19].

За даними ООН, на початок повномасштабного вторгнення з держави виїхало близько 8 млн людей. Також державу покинули близько 146 тис. іноземних студентів. Більшість вирушили до Польщі, решта – до Словаччини, Угорщини, Румунії та інших країн [5, с. 6–7].

Під час евакуації сформувалося три групи переселенців в залежності від уявлення про кінцеве місце розміщення: перша – це ті, для кого кінцеве місце евакуації було заздалегідь прораховано (заможні, евакуювалися найчастіше у передмістя, й знаходяться в межах області, в сусідній області); друга – це ті, у кого маршрут евакуації склався випадково (переважно це були люди середнього віку та середнього достатку, які частіше виїжджали за межі держави); третя – це ті, хто виїжджали в нікуди, не розуміючи куди їдуть і що на них чекає [6, с. 156].

Станом на 29 листопада 2022 року, за даними УВКБ ООН, 7.891.977 українських громадян були змушені залишити Батьківщину, майже 4.800.000 з них отримали тимчасовий захист. Найбільше мігрантів прийняли Польща (близько 1.500.000 осіб) та Німеччина (близько 1.000.000 осіб). У десятку європейських країн, котрі прийняли найбільше українців, які врятовувались від війни, входять Чехія (171.500), Іспанія (150.400), Туреччина (145.000), Велика Британія (141.500), Франція (118.900), Словаччина (99.300) та Молдова (95.400) [5, с. 6–7]. Станом на кінець 2022 року, їх кількість складала 5.300.000–6.200.000 осіб [1, с. 19].

По даним Європейської Служби Статистики (ЕСС), на травень 2023 року, найбільша частка українських біженців

перебувала в Німеччині (27 %) та Польщі (24 %).

Станом на кінець червня 2023 року за межами кордону перебувало [5,6–6,7] млн біженців. Це на [0,3–0,5] млн більше, ніж за оцінками, представленими у проміжному звіті (станом на кінець 2022 р. їх кількість складала [5,3–6,2] млн осіб). Сталось це внаслідок ударів росіян по енергосистемі взимку 2022–2023 рр., посилення ракетних атак на міста у травні та підриву Каховської ГЕС [7, с. 5].

Кожна розв'язана баталія має свої трагічні наслідки, передусім катастрофічний вплив на здоров'я та благополуччя націй з ланцюгом кінцевих результатів, таких як голод, бідність, економічно-соціальний занепад, інвалідність, а головне – масові психо-соціальні захворювання. Такі події глибоко впливають на вимушених мігрантів, створюючи серйозний емоційний та психологічний тиск на людей – піддаватися різностороннім стресовим чинникам, котрі заважають їхньому психічному здоров'ю і добробуту під час «нелюдяної подорожі», потім у часи поселення та інтеграції.

Прояви цього впливу досить багатогранні та викликають дезадаптаційні розлади в різних сферах життя мігранта: це емоційний стан – байдужість, занепад інтересу до життя, тривожність, підвищена апатія, загальмованість поведінки; когнітивний – виникають складнощі з концентрацією уваги та неможливістю довести справу до кінця, порушення пам'яті у вигляді нав'язливих спогадів, забування тощо; поведінкові стани – відчуття тривоги і страху, панічні напади, травма свідка, особливо в осіб, що бачили смерть близьких; стан соціальної дезадаптації, за якого спостерігається зниження соціальної активності, уникання спілкування, іно-

ді агресивність чи дратівливість у стресових ситуаціях. Вимушені мігранти можуть втрачати можливість працювати за своєю спеціальністю, що призводить до відчуття втрати професійної ідентичності.

Специфіка життєдіяльності різних категорій населення в умовах війни має різний вплив на психічне здоров'я таких категорій населення: 1) осіб, які виїхали з територій, де велись активні бойові дії, або була загроза їх виникнення, в інші регіони України («внутрішні» вимушені переселенці); 2) осіб, які виїхали з територій, де велись активні бойові дії, або була загроза їх виникнення, за кордон («зовнішні» вимушені переселенці); 3) осіб, що залишилися на територіях, де існує ймовірність виникнення бойових дій; 4) осіб, які залишилися на територіях, на яких ведуться активні бойові дії; 5) осіб, що знаходилися під окупацією; 6) дітей різних вікових груп тощо [8, с. 5–7, 9].

Більшість переміщених мігрантів вже пройшли належний етап адаптації за кордоном – знайшли житло, влаштувалися на роботу, вступили у місцеві учебні заклади. Другі відмовилися від думки повертатися в Україну: це передусім працездатне населення, жінки з дітьми і молоді люди, від кого згодом буде залежати відбудова держави.

Переважає кількість співвітчизників (63 %), які зараз перебувають в ЄС, міркують про повернення, проте у 2022–2023 рр. таких було набагато менше: у січні–березні 2023 року їх було 8 %, у квітні–червні 2023 року – 12 %. У більшій біженців (59 %) в Україні залишаються батьки (59 %), у 25 % – чоловік чи дружина, у 14 % – діти.

Більшість українських переселенців (51 %) планують повертатися після остаточного закінчення війни, 34 % – після припинення бойових дій, повітряних ударів у рідному місті. Стимулами для

повернення називають можливість знайти добре оплачувану роботу (28 %), здобути вищий рівень життя (21 %). Якщо у мігрантів не буде можливості залишатися у поточній країні у час, коли в Україні ще буде небезпечно, 12,6 % однозначно готові до переїзду до іншої країни, 32,5 % – скоріше готові, 12,7 % – скоріше не готові, 16,3 % – точно не готові, а 25,9 % не визначилися. Важливим є те, що молодші українці більш мобільні та більш готові до переїзду в іншу державу замість повернення в Україну. Тож варто очікувати, що повернути молодь буде складніше [7, с. 55–56, 59].

Для більшої стимуляції повернення наших співвітчизників необхідні: співпраця із країнами ЄС у поверненні українців після війни; швидка післявоєнна відбудова постраждалих регіонів; надання допомоги людям із постраждалих та окупованих регіонів, поки йде відбудова; розвиток механізмів державно-приватного партнерства; курси перекваліфікації, допомога у пошуку роботи у безпечнішому регіоні; збільшення ресурсів на комунікацію з біженцями за кордоном через дипломатичні представництва; спрощена реінтеграція дітей до навчання в українських школах та спрощення вступу випускників іноземних шкіл до українських вищих навчальних закладів.

Висновки

Отже, російсько-українська війна стала складним випробуванням для мільйонів громадян, особливо жінок, дітей та літніх людей, змушених залишати свої будинки. Російська військова агресія матиме довготривалий згубний вплив на демографічний потенціал та на фізичне здоров'я українців. Ключовим аспектом підтримки українських біженців є міжнародна співпраця та громадських організацій.

Конфлікт інтересів відсутній.

Література

1. Лещина ІВ, М'якина ОВ, Мартиненко НМ. Біженці з українських земель як демографічний збій і суспільне явище (1914–2024). Матеріали VII науково-практичної конференції з міжнародною участю «Громадське здоров'я в Україні: проблеми та способи їх вирішення. Томілінські читання» (Україна, Харків, ХНМУ, 30 жов 2024). С. 19. DOI: 10.5281/zenodo.14194418.
2. Задорожній О. Біженці. В: Політична енциклопедія. Левенець Ю, Шаповал Ю, ред. Київ: Парламентське видавництво; 2011. С. 62.
3. Свящук АЛ. Проблеми прав біженців та виклики сучасності: навчальний посібник. Харків: Видавництво «ФОП Голембовська ОО»; 2018. С. 52.
4. М'якина ОВ, Сокол КМ, Ващук МА, Мельник КА. Феномен демографічної кризи в Україні: огляд і подолання наслідків. Матеріали 1 Міжнародної науково-практичної конференції «Від ідей до рішень: інновації в науці та техніці» (Велика Британія, Лондон, 17–19 лют 2025). С. 67-74. DOI: 10.70286/EOSS-17.02.2025.
5. Потапенко В, Валевський О, Головка А, Двігун А, Лісогор Л, Михайлова О, та ін. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні: аналітична доповідь. Київ: НІСД; 2023. С. 6-7. DOI: 10.53679/NISS-analytrep.2023.01.
6. Бірюкова М, Рущенко І, Ляшенко Н, Григор'єва С. Біженці і внутрішньо переміщені особи російсько-української війни: соціальні характеристики й практики. Науково-теоретичний альманах «Грані». 2022;25(6):156. DOI: 10.15421/172282.
7. Михайлишина Д, Самойлюк М, Томіліна М, Вишлінський Г. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Аналітична записка. Фінальний звіт, 29 сер 2023. Київ: Центр економічної стратегії, 2023. 120 с. Доступно на: <https://surl.li/jvljjc>
8. Карамушка ЛМ. Психічне здоров'я особистості під час війни: як його зберегти та підтримати. Методичні рекомендації. Київ: Інститут психології імені ГС Костюка НАПН України; 2022. 52 с. Доступно на: <https://lib.iitta.gov.ua/730974>
9. Креденцер О. Забезпечення психічного здоров'я українців, що перебувають в Німеччині у зв'язку з війною. Навчально-методичний посібник. Київ: Інститут психології імені ГС Костюка НАПН України; 2023. 110 с. Доступно на: <https://lib.iitta.gov.ua/737841>
10. Левін РЯ, Яценко ГЮ. Сприйняття життєвих цінностей українцями та іншими європейцями в контексті проблем інтеграції українських біженців у ЄС. Економіка України. 2022;65(10(731)):51-60. DOI: 10.15407/economyukr.2022.10.051.
11. Рущенко ІП. Великий вихід українського народу (феномен переміщених осіб 2022 року). Український соціум. 2022;2(81):155-68. DOI: 10.15407/socium2022.02.155.
12. Спринська ЗВ. Психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб. Теорія і практика сучасної психології. 2018;6:50-6. Доступно на: http://tpsp-journal.kpu.zp.ua/archive/6_2018/11.pdf
13. Бахмутова ЛМ, Неска АВ. Особливості психологічних порушень серед українських біженців у Польщі. Збірник наукових праць Інституту психології імені ГС Костюка НАПН України «Актуальні проблеми психології». Том V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. 2022;5(22):3-18. Доступно на: <https://surl.li/cvywtz>
14. Брацюнь ОП. Соціально-демографічна та емоційно-психологічна характеристика українців, які покинули Україну внаслідок російської військової агресії. Терапевтика. 2022;3(4):56-61. DOI: 10.31793/2709-7404.2022.3-4.56.
15. Субашкевич ІР, Шпагіна АД. Дослідження соціально-психологічних настроїв українців у період війни. Вчені записки ТНУ імені ВІ Вернадського. Серія: Психологія. 2022;33(72(2)):116-22. DOI: 10.32838/2709-3093/2022.2/19.

Myakyna O.V., Sokol K.M., Shevchenko O.M., Vashchuk M.A., Shevchenko O.O.

MIGRANTS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: DEMOGRAPHIC AND PSYCHOSOCIAL CONSEQUENCES

The article focuses on the urgent issues arising from the mass migration of Ukraine's population due to the Russian-Ukrainian war. It highlights the tragic experiences of compatriots fleeing during the occupation and the destruction of their country's infrastructure, illustrating the broader phenomenon of forced migration. The study presents the socio-economic impacts, population changes before and after the invasion, miscalculations in emigration, and the scale and conditions of Ukrainians' displacement. It describes one vulnerable group within the community – refugees – who share a common status as displaced persons and face similar challenges. The article examines the placement of these individuals in Europe, the granting of asylum, their lives abroad, and the assistance programs available from various countries. It discusses the importance of returning victims to their homeland and developing strategies to restore the economy and stability after the conflict. General recommendations for encouraging their safe return are also provided. Military conflicts invariably affect society's mental health, leading to reactions of shock, aggression, and negative consequences in people's lives. The article describes several cases of mental health issues among refugees. Migrant problems remain a pressing challenge, as successful adaptation, future planning, and active societal engagement depend largely on their actions. The analysis reveals a significant demographic decline and a structural imbalance within Ukraine's population, exacerbated by the exodus of women and children of reproductive age. Specific mental health challenges faced by displaced persons, including anxiety, panic attacks, and social disadaptation, are explored in detail. The authors conclude by proposing concrete measures for stimulating re-evacuation, such as international cooperation for reconstruction, job creation, and simplified reintegration programs for returning families. Overall, the article serves as a comprehensive review.

Keywords: *demographic situation, refugees, migration, population, statistical service, international legislation.*

*Надійшла до редакції 03.04.2025
Прийнята для публікації 27.06.2025
Опублікована 30.06.2025*

Відомості про авторів

М'якіна Олександр Володимирович – доцент, кандидат медичних наук, доцент кафедри громадського здоров'я та управління охороною здоров'я Харківського національного медичного університету (Україна).

Поштова адреса: Україна, 61022, м. Харків, пр. Науки, 4, ХНМУ.

E-mail: ov.miakina@knmu.edu.ua

Сокол Костянтин Михайлович – професор, кандидат медичних наук, професор кафедри громадського здоров'я та управління охороною здоров'я Харківського національного медичного університету (Україна).

Поштова адреса: Україна, 61022, м. Харків, пр. Науки, 4, ХНМУ.

E-mail: km.sokol@knmu.edu.ua

ORCID: 0000-0001-6849-579X.

Шевченко Олександр Миколайович – професор, доктор медичних наук, професор кафедри патологічної фізіології імені Д.О. Альперна Харківського національного медичного університету (Україна).

Поштова адреса: Україна, 61022, м. Харків, пр. Науки, 4, ХНМУ.

E-mail: an.shevchenko@knmu.edu.ua

ORCID: 0000-0001-5456-8652.

Ващук Микола Анатольович – доцент, кандидат медичних наук, доцент кафедри фізіології Харківського національного медичного університету (Україна).

Поштова адреса: Україна, 61022, м. Харків, пр. Науки, 4, ХНМУ.

E-mail: ma.vashchuk@knmu.edu.ua

Шевченко Олена Олександрівна – кандидат медичних наук, доцент, доцент кафедри сімейної медицини Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (Україна).

Поштова адреса: Україна, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

E-mail: olena.shevchenko@karazin.ua

ORCID: 0000-0003-1153-1379.